

LIBURVAK

“Txillardegi” (Jose Luis Alvarez Enparantza). PERU LEARTZA’KO. Itxaropena Argitaldaria. Zarautz’en, 1960.

Kopeta eder eta ausartarekin agertu da liburu-dendetan Txillardegiren bigarren liburua: gorria eta beltza, nere adifiekoez ongi ezagutzen dituzten bi banderaren koloreak, ari dira deadarka bere azalean, xuritasun-tanto batzuen bidez alaituak, egia esan. Badirudi eztela Yosuk egin duen azala mamiaren estalkia, liburuaren barrenak salatzen dituen mintz argala baizik.

Txillardegiren idazlanei arreta pixkaren bat opa dienak badaki —eta euskal-irakurle gutxi dira nik uste orrenbestetaraño eldu eztirenak— eztela itz ozen eta esaera apaiñen adiskidea, biotz-erraietatik dariola mintza-bearra. Bere idazlanak beti izan dira giar, zorrotz eta trinkoak, eta oraingo liburua ezta gutxiago. Are trinkoagoa eta izkutuagoa deritzat nik beintzat. Daraman itzaurreak berak eztu agian bear adifia argitzen orren esan-nai sakona.

Zenbait adetatik bakarrik begiratuko diot emen, neri eta aldizkari oni —nere iritzi apalez— dagokigun aldeetatik. Eta alaz guztiz ere gaingiroki begiratu bearko. Elirake berealakoan agortuko ez aituko ori irakurtzeak sortzen dituen gogoetak eta barren-mugidak.

Auxe esango dut aurrenik, neretzat argi eta garbi dagoen ezkerro: biziro alaitzen nau, besteri besterik iruditzen bazaio ere, liburu ori euskeraz idatzia ikusteak, bizi-bizirik dugulako seifalea baita. Bizirik badago, gaurkoa bada, egungo eguneko arazoak, gogoetak, kezkek eta naigabeak bear ditu adierazi; gaurko edertasunez jantzi nai badu, gaurko lokatzetan bearko du zikindu. Amets zoroa litzake

pakezko Arkadia miragarri bateko izkuntza errugabea bezala gure mendean iraun dezakeanik sinestea.

Eskerrak zor dizkiogu Txillardegí'ri bigarrengez axaleko itxurakeriei dien lotsa eskasarengatik. Oñietako lur au ikara dabilkigu eta eztira oraindik ixildu dardara berrien aitzin-gidari datozen trumoiots illunak. Etorkizunaren berri jakin nai genduke eta, etorkizunari antzemango badiogu, gu baiño gazteagoek gogoan zer darabilten iggerri egin bear.

Iggerri esan dut eta enaiz oker mintzatu. Orixe baita nabari gure artean, ezer nabari bada: amabost urteren gora-beerak ireki duen osiña. Neri beintzat, egia aitortu bear badut, gaitzago zait sarritan oraingo idazki franko barrentzea amaboskarren mendeko kanta zaarrak baiño. Ongi etorria merezi du, beraz, Txillardegí'k, geiegizko estalkirik gabe mintzatu oi den ezkerero. Bere buruz ari da, baiña berekin dakar noski, alaz ere, bere gizaldiaren zantzua.

Novela-antzekoa izan zen, guztiok dakigunez, Txillardegí'ren leen liburua: *Leturia'ren egunkari ezkutua*. Neronek ipiñi nion itzaurrea, giro berrien seiñalagarri iruditu zitzaidalako. Eta novela-antzekoa da *Peru Leartza'ko* au ere. Aita baten seme izanik, badute elkarren eitea, baiña eztira berdiñak, ezta alderatzeko ere. Ikus dezagun zertan.

Liburu batean eta bestean eztago, ongi begiratu ezkerero, bi lagun besterik: Leturia eta Peru. Laiño ezerezak dira orien ingurukoak. Bata eta bestea, gaiñera, eziñegonak, edo obeto esan larrimiñak, darabiltza. Uste dute biek eztuten zerbait izateak egarri ori berdinduko liekela, eta eztie berdintzen. Amets zuten itxuraz ase ondoren asten baitzaie ziñetako egarria.

Goazen orain bata bestearengandik bereiztera. “Zanpatuta zeukan Leturia —irakurtzen dugu azken liburuaren itzaurrean— “aukeratu-bear” aren larritasunak. Bide bat autatu arte, etsita dabil Leturia; eta autatu ta gero ere, etsiago. Gidari dituen absolutuak ezpaitzaizkio sasi-absolutuak baizik. Orregatik, naiz-ta ezaguerarik argitsuenean aukeratuta ere, lokatzean finkatzen dugu oñiarria, eta bere gaiñean eraikitzen dugun guzia bereala erortzen zaigu auts biurtuta.” Eta azkenean, eriotzako orduan, salbatua ikusten dugu Leturia “badarik-ere suz bezala”, beiñola Leizarraga'k itzuli genez: “Alperrik dugu dana, dio Leturia'k: ezin diteke ezer absoluturik aurki; gure inguruan topatu dugunak zearo kutsatzen gaitu. Guk ez ditugu ez arazoak ez elburuak aukeratzen, baiñan bai berak gu... Beraz, aukeratzeko gauza ez geran ezkerero, obe dugu geren burua eskeiñi (“zakurra'k bere nagusiari legez”) eta geure inguruan toka zaizkigunak maitatu. Auxe da, gaiñera, bidezkoena”.

Leturia'k, bada, tentazio eder bat ezagutu zuen; maitasuna. Maitasun lurtarra, ez aingeruzkoa, arimaz eta gorputzez oratua, baiña egillearen eta irakurlearen biotza batera esku leunez ukitu duen maitasuna ala ere. Eta eriotzak arrapatzen duenean, arkitu berriak ditu elburu baliozkoagoak urrikian, urkoaren eta sorterriaren maitasunean, bere buruari uko egitean. Egia da ez gerala oso fio, ezta egillea bera ere, ez ote litzazkioketan elburu eder oriek berak auts eta uts biurtuko, leengoen antzera, baiña obra onez utsik bezain asmo onez beterik iltzen zaigun ezkeror, eztago zalantzan geiago egoterik.

Peru'k, iñolaz ere, beste ariko ezpala dirudi edo gutxienez bein-izat ukamen-bidean aurrerago joana. Bion kezka ere ezta berdiña: "lehenekoan aukeratu-bearra ba zan larrimiñaren iturria —dio itz-aurreak—, oraingo ontan igarokortasunaren oiñazeak erdibitzen du Leartza'ren biotza".

Aren barrengo berri egilleak daki, iñork jakitekotan, eta ezin esan kanpo-aldea besterik eztakusan irakurleak beste orrenbeste ikusten ote duen. Asteko

Parcus deorum cultor et infrequens

ageri zaigu burutik burura eta ez tira zearo *parcus* eta *infrequens* or ipiñi bear genituzkean itzak. Leturia'k ongi ezagutu zuen neskatxa batenganako maitasun berorik ere etzaio ernatzen. Aragizko jolasetara iraultzen da geienaz iñoiz edo bein, gogo gaiztoz bezala, eta eztirudi azken-aldian onetarako ere kemenik arkitzen duenik gizarajoak.

Gaiñerako gora-beerak, gain-aldekoak beintzat, laburkiro konta ditezke. Eztago gustora lantegian, bereak eta bost maiz aski —eta bada zergatik— esaten dizkiotelako. Aurrean bidaltzen dute, baiña ezta goseak egoteko astirik, loteriak —español guztien ametsak— diru-pillo polita uzten diolako. Burni-negozio batean asten da lagun batekin eta eztago zer esanik, estabilizazio-aurrean geran ezkeror, laster duela bere burua zearo aberasteko bidean. Aurki nazkatzen da, ordea, lanaz eta diruaz. Baiña lokarrik gabe eta poliki orniturik gelditzen denean, ezta orregatik leen baiño lasaiago bizi. Egunean zortzi orduko lanak aspertzen zuen bein eta egunean ogeitalau orduko askatasunak gogait-eragiten dio gero. Geitzen dijoazkio kezkek eta kezkekin batera buruko miñak, irudipenak eta ametsak. Ero-etxera daramate bukaeran, burutik egin duelakoan. Etzeukan beste biderik ez berak ez egilleak. Ori edo bere burua iltzea.

Galda ditezke orain ea Peru'ren alde ote gauden ala kontra. Alde

naiz kontra egote ori adiera berezi batean artu bearrekoa da, jakiña. Inork ezpailuke galdutuko Micawber edo Rastignac'en alde ala kontra gauden. Besterik jakin nai dugu orien eta beste milla giza-sorkariren aurrean: ongi itxuratuak eta moldatuak dauden, alegia, bizidunen bizia baiño biziago gertatu oi den egi-antzik baduten.

Emen, ordea, ez gabiltza ezur-aragizko gizakien artean, sinbolo-artean baizik eta, Peru dugun ezkerro sinbolo nagusia, Peru'ren auzia da aurrenik erabaki bearrekoa.

Lañezaz betea dagoela esango luke gogoko eztuen irakurleren batek baiño geiagok, baiña elegoke ori nere ustez ongi esana. Ezpaita geiegi saiatu egillea sinbolo orren alderdi onak —gizon den aldetik— jasotzen, aitzitik badirudi egiñaalean jardun duela bere seme ori bezten, itxuratxartzen eta oinperatzen. Eta alaz guztiz, bere erorian eta narrasean, ez ote digu eredu-gisan aurkezten?

Ona zergatik. Estilistika berriak maiz aipatzen ditu *mots-clés* direlakoak, euskeraz giltz-itzak (giltz-arriak bezalatsu) esan genitzakeanak. Bada eztago urrutira joan bearrik Txillardegia eta Peru'ren giltz-itz nagusia arkitzeko: *sasi* aurrizkia da, ain zuzen. Bagenituen leen euskeraz sasi-jakintsuak, sasi-letraduak eta (zergatik ez esan?) sasi-kumeak; orain berriz, leengoen gain, sasi-absolutuak, sasi-elburuak, sasi-kezkak, sasi-pakeak eta nik aal dakit beste zenbait sasi-gauza. Eta, sasikoa eztena jatorra eta bear bezalakoa den ezkerro, orra non arkitzen dugun Peru arlorea egiaren eta zuzentasunaren martiri biurtua, munduarentzat nardagarri baiño norbaitentzat —ezten Jainkoarentzat edo— kuttun eta maitagarri.

Peru'ren jatortasuna onetan omen datza: gaur nabaitzen den joera zabala nortzean. “Sorkaldeko erlijioak —dio itzaurreak— oso lillura sakona piztutzen dute Europa'ko gizonarengan. Buda'renak batez ere... erraiaetan unkitzan gaitu, giroari dagokion jokabide bat eskeintzen digulako. Budismoaren zirikalidia etsipen osoa izanik ere, guztiz da gaurkoa eta egiazkoa.”

Zenbait oar ipiñi nai nituzke ainbat lasterren. Ona leinbizikoa. Urteetan aurreratuxea nagoen ezkerro, ezta arritzeko gaur Europa'n barrera dabiltzan aizeen berri ez geiegi jakitea. Beste orrenbeste gertatuko zaie, ordea, eta urte gutxi barru, zorioneko “denboratasuna” dela bide, oraingo gazteagoei. Baditeke, beraz, nere adifñera etztean —legorrez, itsasoz eta airez darabilzkiten bonbatxoak ordu-rako leertzen asi ezpadira—, Konfuzio'ganako joera geiago izatea, gazteagokoen ixuriaz oartzaka daudela aiek, Buddha'ganako baiño. Eta, diodan bidenabar, etzukean Peru'k entzun dudana egia baldin bada, maisu txarra arkituko Konfuzio'gan, sortaldetarra ori ere eta

txinoa gaiñera. Argia —edo illunbea—, sortaldetik etortzekotan, ez ote zaigu Txina'tik agertuko?

Gure gazte-denboran, ona bigarrena, lilluraz inguratuak iruditzen zitzaizkigun zirikaldiak. Peru Leartzako orrenak ameskaitza areago dirudi zirikaldia baiño. Buddha paketsuaren itzalpean ikusi ditu beintzat Dracula kondearen Karpato'etako gaztelu izugarrian iñork ikusi etzituenak.

“Budismoaren zirikaldia etsipen osoa” izan diteke, bai eta ez. Jakiña da *etsi* eta *etsipen*-ekin oso xeblekeri xelebrea gertatzen dela euskeraz: gaztelaniazko elkarren etsai amorratu diren *resignación* eta *desesperación*-ek adiña adierazten duela berak bakarrik. Budismoaren etsipena *resignación* izango da geienez ere eta gure Peru'k, euskalduna izanik, oker aditu du itzaren zentzua.

Zer arraioren billa dabil gure Peru? Adimen kamutsa dudalako edo, nik eztiot igertzen. Arako Unamuno'ren illezkortasun-bear ura, bere nortasuna (edo “nitasuna”) deuseztatuko etzuen illezkortasun baten billa ibiltze ura, konprenitzen dut. Peru, ordea, eztabil illezkortasun billa. Besterik nai luke: mundu onetan gaudeiño denboraren joana gelditzea edo. Bere nortasuna desegitea nai ote du? Saia beñi aalegiñean makiña bat budista zintzoren antzera. Eztuela nai, orretan pentsatze utsak beldurrez airean daukala? Sasi-budista da orduan, ez budista: eztu Buddha'k tentatzen, izutzen baizik.

Nolanai ere, federik gabe ezin etsi badu, eluke gaizki egingo, India'ra jo gabe, antziñako eta geroagoko estoikoen arako *amor fati* aren berri ikastearekin. Egin izan dute irakaspen orren probantza Peru baiño estuasun larriagoetan arkitu direnek, baita ikusi ere bere gizontasunari eustea duela gizonak leen eginbidea. Ori, ordea, Europa zaarreko jokabide orietako bat izango da, bear bada.

Au dena 8'gn. orrialdean agertzen den Peru'ren esaera bitxi bat txantxetan esana delakoan ipiñi dut: “Ba, atsegin-molde bat galdu duzu. Tristatzeko eta barnea goibeltzeko atsegin bizia.” Benetan ari bada, on deiola atsegin orrek. Eritasun ezagun orren izena guziok dakigu.

Gizon begiragarria da egiazki, beste edozein adiña. Gandhi indiarra, baiña ezin ditzaket ontzat ar liburu onek aurre-aldean darkezien aren itzak. Ezta egia, aurrenik, europarrok *makinak* egin ditugunik, makina besterik egin eztugula adierazi nai bada. Askozaz goragokoa den jakintza baten umeak baizik eztira makinak eta jakintza ori eztu aginte-goseak ekarri, jakin-goseak baizik. Indiarrek sor zezaketen gaurko fisika, bide orretatik abiatu izan balira. Bai, eta bizikleta izan zitekean nere amona, bi kurpil izan balitu. Gerta zitekeanaz eta etzitekeanaz mintzatzea ezta geienetan berriketa al-

ferra besterik izaten. Emen azaltzen diren zenbait kezka biziro egoki adierazi zituen aspaldixko Pascal zeritzan kristau sutsu batek eta aren izena arkitzen dugu alaz ere fisika eta matematiken kon-dairan, eta ez Krisnamurti'rena.

Kontu oetan auxe da neretzat parregarriena: iñoiz eztirela izan gaur bezain Europa'ren mendeko (eta Rusia, de Gaulle'k gogorazi berria duenez, Europa da eta Amerika Europa'ren alaba) gañerako lurraldeak. Sator-lanean dabilta geienez ere Europa'n, barrera Buddha'ren usteak; India'ko eremu zabal guztiak beteak daude, berriz, Europa'ko makinaz, etxez, lantegiz, elizaz, ideaz, asmoz eta izkuntzaz. Afrika-Asietako erri askatu berri edo askatasun-bidean direnen mar-nar-otsa ezta geienbat Europa'n ikasi dituzten itzen, gogoeten eta izkuntzen oiartzuna baizik. Erlijioan bertan askozaz geiago zor zion (berak aitortua) Gandhi'k kristautasunari, edozein europar nabarmenek budismoari baiño.

Onenbestez esana dago, noski, enaizela aurrerazaleegia, baizik-eta atzerazale (ez ote da izan de Gaulle aipatzea naikoa?), geldizale edo astiro ibilzale orietakoa. Leku onean ote daude, ordea, gure aurrerazaleek ere Europa'ren biotzean zer gertatzen den jakiteko? Eztakit bada, andik urruti xamar baikaude. Eztut uste, esate baterako, egia denik, Europa'z ari bagera, "Sorkaldearen anditasuna eta goratasuna orain asi geranik ezagutzen". Fr. Schlegel'en *Sprache und Weisheit der Inder* 1808'koa da. Ez ote zuen geroxeago esan Schopenhauer-ek India'ko literatura arkitu berriak eragin bear ziola joan den mendeari antziñakoen izkribuek Pizkunde-aldiari adifia? Jakite berri orren otsa ez ote zuen ekarri nolazpait ere Chaho'k Euskal-erriraiño? Eta ez ote ditugu geurok, europarrok, argitara eman, aztertu eta azaldu India'ko erlijio-, arte- eta jakite-liburuak eunetan laurogeita emeretzi bider?

Gerta ditekeana dela deritzat gurea bezalako bazter-erri bateko jendeak Europa arbuizatzen astea Europa'ren berri ongi jakin baiño leenago. Europa'n bertan badaukagu, nere ustez, zer ikasia ugari luzarorako, bestetara jo gabe. Peñaforida'k eta beste zalduntxoek XVIII'garren mendean asi zuten lanbidea zai daukagu oraindik. ezpaitu bestek geroztik geiegi aurrerazi.

Oneraiño eldu naiz, eta pozkarri da, liburu onen idaz-tankera aotan artu gabe. Bizpairu itz aski izan bitez. Txillardegiren euskera ezta, nere ustez, utsik gabea, baiña liburu onetan ere ederki bete du egitekorik gaitzena: bizkor, zailu eta erraz mintzatzea.

L. MITXELENA